

Кузнец Т.В. Второклассные и церковно-учительские школы духовного ведомства в начале XX столетия

Аннотация: В статье представлено материал о численности и особенностях высших школ духовного ведомства, которые подготавливали учителей для широкой сети нижних школ всех разрядов. Отмечается, что в связи с увеличением спроса на образование, в первые десятилетия XX в. количество школ, которые готовили учителей для нижнего звена народного образования, неудержимо увеличивалось. В Киевской епархии второклассных школ действовало одиннадцать, а всего на территории Российской империи их насчитывалось больше четырехсот. В отмеченный период функционировала двадцать одна церковно-учительская школа, в т. ч. и Киевская, которая давала специальное учительское образование и пополняла учительский корпус Киевской епархии.

Ключевые слова: Православное духовное ведомство, Св. Синод, церковно-приходские школы, церковно-учительские школы, школы грамоты, начальные школы.

Kuznets T.V. Second-class and church-teaching schools of the clerical department at the beginning of the twentieth century

Abstract: The article presents the material on the number and characteristics of high school clerical department to train teachers to a wide network of schools all lower categories. It is reported that due to the increasing demand for education in the first decade of the twentieth century number of schools to train teachers for the lower level of the national school system, constantly growing. In the Kiev diocese there were eleven second-class schools, and all the territory of the Russian Empire had more than four. During this period functioned twenty one church teacher's school Kiev church teacher's school, which made a special education teacher's teacher corps and joined the Diocese of Kyiv.

Key words: Orthodox spiritual office, St. Synod parish schools, second-class schools, the Church-teaching schools, literacy, primary schools.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Перерва В.С. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ / В.С. Перерва. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В., 2014. – 576 с.
2. Луппов Н. Второклассные церковныя учительские школы в первое десятилетие своего существования (1896-1906 гг.) / Н. Луппов // Западно-Русская Начальная Школа. – 1909. – №1. Январь. – С. 30-40.
3. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания. – Петроград: Синодальная типография, 1916. – 328 с.
4. Белогорский Н. Общежития при второклассных школах Киевской епархии / Н. Белогорский // Западно-Русская Начальная Школа. – 1909. – №2. Февраль. – С. 16-24.
5. Всеподданейший отчет Обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания. – Петроград: Синодальная типография, 1916. – 328 с.

УДК 821.161.2.09 «1941/1943»(082)

О. О. Салата

**ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ЕЛІТИ НА СТОРІНКАХ
ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ 1941-1943 РОКІВ**

Анотація: У статті розкривається зміст діяльності творчої української еліти, зокрема поетів в умовах нацистської окупації; їх бачення ситуації, що склалася на захоплених територіях, відображається повсякденне життя пересічних українців;

підтримка патріотичного духу у місцевого населення та його прагнень до свобод та розбудови самостійної держави. Показано роль творчої еліти, яка на сторінках окупаційної преси висвітлювала життя і прагнення українського народу, відображала, переживання українців, їх прагнення й сподівання.

Ключові слова: *творча інтелігенція, нацистський окупаційний режим, періодичні видання, поетичні твори.*

За останні 20 років вітчизняна історична наука здійснила величезний прорив у дослідженні подій Другої світової війни. Усе більше вітчизняні історики свої погляди повертають до вивчення повсякденного життя українців в окупованих регіонах – сільського та міського населення. У цьому контексті об'єктивного висвітлення потребує одне з важливих питань історії війни – життя українських митців, зокрема творчість майстрів поетичного слова, в умовах нацистського окупаційного режиму.

В історіографії Другої світової та радянсько-німецької воєн діяльність української культурно-мистецької еліти представлена лише в окремих аспектах. Переважають праці, де висвітлюється соціально-економічне життя українських митців, діяльність окремих професійних груп: майстрів театру, науковців, лікарів та ін. Серед них праці істориків, що вивчали різні аспекти діяльності наукової та творчої інтелігенції Рейхскомісаріату «Україна» та зони військової окупації, зокрема В.М. Гайдабура [1], В.О. Шайкан [2], К. Курилишин [3]. Вони підкреслювали, що саме інтелігенція відображала ставлення народу до радянської та окупаційної влади. Показали, що, незважаючи на тимчасову окупацію німецькою армією території України, інтелігенція продовжувала свою мистецьку та наукову діяльність, іноді співпрацюючи з «новою» владою, найчастіше щоб зберегти національну культуру та традиції.

Гайдабура В.М., розкриваючи діяльність театральної інтелігенції показав незламну волю українських акторів, їх бажання донести до українського народу через власну творчість слово Тараса Шевченка, Квітки-Основн'яненка, Івана Франка, Лесі Українки та інших відомих українських митців [1]. Шайкан В.О., досліджуючи питання колаборації української інтелігенції, осмислюючи складні суспільні процеси, намагалась визначити причину співпраці частини української інтелігенції з окупаційною владою. У своїй праці вона показує діяльність освітян, медиків, науковців, але поза її увагою залишаються письменники та поети, які своїм словом збурювали народ і намагалися не втрачати віру у майбутню вільну Україну [2].

Досліджуючи публікації в окупаційній україномовній періодиці історик К. Курилишин максимально достовірно відобразив важливі аспекти життя українського народу під час німецької окупації, зокрема становище селян та городян, їх правовий статус та труднощі життя під окупацією. Але вивчаючи часописи та газети окупаційного періоду 1941-1943 рр., він обійшов увагою творчість українських письменників та поетів [3].

Враховуючи вищезазначене, метою нашої статті є розкриття ролі творчої еліти, зокрема письменників і поетів, які на сторінках окупаційної преси висвітлювали життя і прагнення українського народу. Завдання – показати поезію часів нацистської окупації, яка відображала, переживання українців, їх прагнення й сподівання.

Творчість українських поетів і письменників у роки нацистської окупації є дуже важливим аспектом, який допоможе історикам сформувати повну картину подій, що відбувалися у період радянсько-німецької війни. Ми не маємо ніякого морального права проігнорувати творчість поетів і письменників, які з тих чи інших причин залишилися на окупованих нацистською армією територіях. Очевидною є картина, коли звернувшись до довідників та енциклопедій, інтернет-джерел, можна дізнатися переважно про життя й творчість відомих радянських поетів і письменників [4].

Утім повної картини культурного й мистецького життя в Україні під час війни витворити не вдасться, якщо не дослідити і творчість митців, які писали свої твори в окупованих нацистами українських містах, містечках і селах. Цей аспект має велике значення ще й тому,

що з поетичних і прозових творів окупаційного періоду ми дізнаємося про прагнення українського народу, який навіть за таких важких умов зберіг власні традиції, не перестав мріяти про незалежну державу. Тож відродження історичної пам'яті, повернення із забуття імен тих, хто незаслужено був викреслений з історії українського народу, є нагальним завданням сучасної історіографії.

Протягом 1941–1944 рр. Українські землі перетворилися на арену воєнного протистояння двох держав – нацистської Німеччини та СРСР. Зрозуміти, що відчували, про що думали, як змогли вистояти в умовах фашистського поневолення пересічні українці можуть допомогти прозові та поетичні твори відомих українських письменників та поетів, створені в умовах нацистської окупації.

У перші місяці окупації нацистська влада на чолі з Альфредом Розенбергом, рейхсміністром для окупованих Східних територій прагнула використати незадоволення українців політикою радянського уряду в довоєнний період. Щоб посилити ці настрої й отримати підтримку місцевого населення, керівництвом рейхскомісаріату «Україна» було прийнято рішення употужнити інформаційний вплив на населення окупованих територій через засоби масової інформації, зокрема періодичні видання, яких на території рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації видавалося понад 400. Крім повідомлень з «Головної квартири фюрера», окупаційна влада дозволяла розміщувати на шпальтах газет і часописів повідомлення про життя населення міст і сіл в окупації, заходи, які здійснювалися місцевою владою. Так, друга й третя сторінки більшості газет були присвячені творчості місцевих українських поетів і письменників, твори яких у ті часи були надзвичайно важливими для українців.

Не була в цьому аспекті виключенням і Вінниччина, окупована нацистською Німеччиною в числі інших українських територій. Помітну роль у житті населення регіону відігравали газети «Вінницькі вісті», «Козятинські вісті», «Літературна газета». Ці періодичні видання були основним засобом розповсюдження необхідної окупантам інформації, саме їх місцеве населення чекало й читало іноді з жахом, іноді – з очікуванням, що рано чи пізно українці звільняться як від влади нацистів, так і радянського режиму.

Оскільки друкування періодичних видань було одним із засобів упровадження політики Третього рейху на захоплених територіях, Міністерство народної освіти і пропаганди Німеччини спільно з Міністерством східних окупованих територій створювало всі умови для підготовки й видання таких засобів масової інформації. Кадровий склад для редакцій газет добирався з числа української інтелігенції, переважна частина якої залишилася на окупованій території з вірою у можливість створити й розбудувати нову власну державу.

На території Вінниччини, як і на всій території рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації, періодичні видання перебували під пильним контролем завойовників. Незважаючи на жорстку цензуру окупаційної влади, на їх шпальтах дозволялося друкувати літературні доробки українських поетів та письменників рідною мовою.

Тому, користуючись цим дозволом, поети й письменники, щоб хоч якось морально підтримати місцеве населення, постійно пропонували редакціям газет і журналів свої твори. Досить часто редактори газет і часописів самостійно формували літературні рубрики, присвячені ювілейним датам тих чи інших митців. Так, наприклад, у всіх без винятку періодичних виданнях на початку березня третя сторінка, а то й усі чотири, були присвячені творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Бориса Грінченка й інших відомих українських літературних і культурних діячів.

Аналіз вінницької преси періоду німецької окупації дає можливість розглянути особливості літературного процесу тих часів, зокрема поезики 1941–1943 рр.

На сторінках тогочасних газет і часописів представлені поетичні твори маловідомих, а то й зовсім не знаних донині, поетів Вінниччини й інших регіонів України, серед яких Михайло Ситник, Петро Карпенко-Криниця, Валеріян Тарноградський, Юрій Буряківець, Ярема Байрак (Харитон Бородай), Борис Олександрів (Грибінський), Марійка Підгірянка (Марія

Ленерт-Домбровська), Ярина Вітюк, Євген Яворівський, Федір Дудко, Василь Колодій, Богдан-Ігор Антонич, В. Шахворост, П. Безвербний, Юрій Буряківець та багато інших [5].

У даній статті пропонуємо розглянути поетику окупованої нацистською Німеччиною Вінниччини, де представлені вірші й поеми різних ідейних напрямків. Найбільшої уваги, на думку автора, заслуговують поезії, в яких розкрито теми війни, України, кохання, природи. Особливістю поетики Вінниччини окупаційного періоду є домінування теми, яка об'єднує авторів різних політичних і життєвих поглядів, – показ України, часто вільної, могутньої, щасливої. Звернення до теми кохання зумовлене прагненням людини вижити в найстрашніший період лихоліть і зневіри. Характерною рисою поетики цього періоду є також висвітлення авторами різних філософських тем: добра й зла, буття й смерті, духовності, моральності, пошуку себе у світі, вибору життєвого шляху тощо. Переважна більшість поетів виступає за звільнення Батьківщини від будь-яких поневолювачів і закликає український народ не втрачати віри у майбутнє власної держави.

Вірші Михайла Ситника («В полі», «Напис на дубі») присвячені дитячим спогадам про рідний край, де ліричний герой колись мандрував полем, лісом, річкою, – усе це таке миле серцю [6]. Цей твір відображає любов до Батьківщини, тугу за мирними часами.

Подорожуючи в минуле, він принагідно розповідає про те, що трапилося з Україною, як важко тепер не впасти у відчай, але потрібно вистояти, українці ж ніколи не здавалися, у них є майбутнє.

Петро Карпенко-Криниця через свої твори («Людина», «Прихід весни», «На світанку» та ін.) звертається до читача, намагаючись описати зміни (й у природі, й у навколишньому), що сталися з приходом загарбницьких військ. Поет змальовує буденне життя окупованого міста, зазначає, що вже ніби й не чути «грізних бомб», але життя важке, завмерло в очікуванні чогось страшного, невідомого [7].

Поезія Бориса Олександрів (Грибінського) також представлена у періодиці окупованої Вінниччини. Дуже яскраво про нього висловився художник Мирон Левицький: «Поезія Б. Олександрів не належить до спонтанно-емоційних виявів. Його творчість – це глибоко пережита й передумана лірика, сповнена спокійної мудрості й зодягнута у філігранну форму поетичних картин, з дотриманням усіх норм поетики й літературної мови. Основним мотивом його поезій є туга за сонцем, тобто за батьківщиною. Поет знає, що він ніколи не повернеться в Україну, і саме тому він думкою на тій межі, якої не дійти!» У творах поета відображено настрої населення окупованих територій, реакцію на події, що відбуваються у даній місцевості [8].

Окупаційна влада дуже уважно стежила за публікацією творів українських митців у періодичних виданнях, вона балансувала на межі: дозволити, щоб продемонструвати свою лояльність до місцевого населення чи заборонити, щоб не поширювалися ідеї та думки, що налаштовували населення проти встановленого режиму. Саме тому, усі твори, що подавалися до редакцій газет та часописів дуже прискіпливо переглядалися редакторами та цензорами.

Незважаючи на досить прискіпливу цензуру, у періодичних виданнях Вінниччини твори талановитих українських поетів знаходили своє місце на шпальтах місцевих газет.

Багато творів для дітей і про дітей написала українська поетеса Марійки Підгірянки. Мрії про краще майбутнє народу, оспівування краси рідного краю, природи Карпат панують у її творчості. Щоб населення окупованої України краще сприймало її твори, авторка щедро використовує фольклорні мотиви, її вірші – ніжні й легкі – часто нагадують українські народні пісні («Співанки», «Вечір», «Що роблю я, що я дію»). Михайло Мочульський, досліджуючи творчість Марійки Підгірянки, зазначив: «З пісень її віє свіжість, запах пільних квіток, шум і туга наших смерекових лісів. У її піснях – навіть патріотичних – не зустрінеш пустих банальних фраз, декламації, пафосу. Вона співає лише те, що лежить їй на серці, що тиснеться до її уст, вона попросту – талант і то талант щирий, чистий, мов золото, талант, хапаючий своїм ліризмом за серце, мов поранкова весняна молитва жайворонка».

Поетичні твори Валер'яна Тарноградського окупаційного періоду вирізняються прямолінійною публіцистичністю. Коли окупаційна влада вирішує розрити могили людей, репресованих у 1930-ті роки, Тарноградський відгукується на цю подію віршем «Згадай синів своїх могили», якому пізніше судилося обійти закордонну україномовну пресу. З опублікованих у «Вінницьких вістях» творів автор укладає збірку «Поезія», що 1943 р. виходить друком у Вінниці.

Як і більшість поетів, що працювали в умовах окупації Тарноградський звертається до теми творчості Тараса Шевченка. Саме у цей буремний період стає актуальною тема боротьби українського народу проти поневолювачів. Одним із таких віршів стала поезія «Шевченко в засланні» [9].

Богдан-Ігор Антонич – яскрава, оригінальна мистецька постать в українській літературі, поет-новатор, чия творча доля переконливо засвідчує: великий талант, за словами Дмитра Павличка, «обов'язково пробивається крізь тернові хащі ідейних манівців і хитань на шлях передових думок свого часу, шлях, поєднуючий серце художника і серце його народу». Поезії Антонича, написані ще в довоєнний період, надихали українську інтелігенцію, і тому не дивно, що в окупаційній періодиці, зокрема в газеті «Вінницькі вісті», ми можемо побачити його твори, добре відомі працівникам редакції [10].

Знаний український літературознавець Микола Жулинський, вивчаючи творчість Богдана-Ігора Антонича, так писав про нього: «Антонич сповідував ідею неподільної, гармонійної єдності людини і природи, людини і космосу, прагнув пізнати й відтворити рух незнищеної матерії у безконечній змінності її форм і виявів, жадібно всотував усі барви, тони й звуки довоколишнього світу. Але не тільки взаємини людини і природи приваблювали цього творця фольклорних метаморфоз та поетичних міфів. Антонич чутливо реагував на соціальну дійсність, на фантастичні, з елементами сюрреалізму образи-символи капіталістичного міста-спрута. Особливо вражаючі урбаністичні картини з майстерним відтворенням морально-психологічної атмосфери міської ночі і затхлих закапелків дрібних душ постають у збірці “Ротації”».

Творчий шлях Василя Колодія розпочався рано. Ще перед війною вірші юнака з Вінниччини почали з'являтися на шпальтах газет – спочатку районної, а відтак і обласної, і навіть столичної. Василь Колодій писав легко й багато. Окупація Вінниччини внесла свої корективи у долю молодого поета, проте навіть у таких важких умовах поневолення він не переставав писати. Колодій зацікавився історією рідного краю, писав про рідне село, дитинство, про те, як було добре, коли не гриміли гармати й у рідному селі було чути дівочий сміх і гомін веселої дівчини. Зворушують його вірші про матір, про нелегку долю жінки тогочасного села, вірші про земляків-вінничан. Окремо вирізняються вірші про лихоліття війни, про подвиг його земляка Василя Порики у французькому Русі Опору.

Харитон Бородай, Юрій Буряківець, Ярина Віток, Євген Яворівський, Федір Дудко у важкі часи нацистської окупації підтримували віру народу в те, що національний дух українців допоможе їм вистояти в лиху годину, зберегти прагнення до свободи й власні традиції. Своїм поетичним творам митці надавали патріотичного звучання і тим самим підтримували віру українців у майбутнє вільного народу.

Поезія часів окупації віддзеркалювала душевні переживання мешканців українських міст і сіл, які перебували на окупованих територіях, їхні прагнення й сподівання. Тому цей вияв повсякденного життя населення поневолених нацистською армією територій є надзвичайно важливим для дослідження низки проблем Другої світової війни. Віршовані твори, написані в часи гітлерівської навали, можна розглядати як промовисті історичні джерела. Їх осягнення надасть можливість дослідникам зрозуміти багато подій, котрі відбувалися на окупованій території. Талановиті поети, творчість яких представлена в цій статті, на нашу думку, мають належати до когорти відомих митців української поезики, а їхні імена сучасники не повинні забувати.

О. О. Салата. Идеи украинской литературной элиты на страницах оккупационной прессы 1941-1943 годов.

Аннотация: В статье раскрывается содержание деятельности творческой украинской элиты, в частности поэтов в условиях нацистской оккупации; их видение ситуации, сложившейся на захваченных территориях, отражается повседневная жизнь рядовых украинцев; поддержка патриотического духа у местного населения и его стремлений к свободе и развитию самостоятельного государства. Показана роль творческой элиты, на страницах оккупационной прессы, которая освещала жизнь и стремление украинского народа, отражала, переживания украинский, их стремления и надежды.

Ключевые слова: творческая интеллигенция, нацистский оккупационный режим, периодические издания, поэтические произведения.

О. О. Salata. Creative activities of the political elite in the conditions of the nazi occupation 1941-1943 years.

Abstract: The article reveals the creative content of the Ukrainian elite, including poets in the conditions of the Nazi occupation; their vision of the situation in the occupied territories, showing the daily life of ordinary Ukrainian; support the patriotic spirit among the local population and their aspirations to freedom and build an independent state. The role of the creative elite, occupying the pages of the press covering the life and aspirations of the Ukrainian people, reflect, Ukrainian experiences, their aspirations and expectations.

Key words: creative intelligentsia, the Nazi occupation regime, periodicals, poetry.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдабура В.М. На терезах долі / В.М. Гайдабура // Український театр. – К. – 1996. – №. 1. – С.6–11.
2. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944) / Курилишин К. – Л., 2010. – С. 132–136.
3. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 466 с.
4. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX ст. Соціально-політичний портрет. – К., 1993. Нариси історії української інтелігенції: У 3 т. – К., 1994\$ Коваль М.В. Українська культура та її діячі в політиці німецьких колонізаторів // Український історичний журнал. – 1993. – № 9. – С. 13-28\$ Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К.: "Основи", 1997. – 423 с.
5. Козятинські вісті. 15 грудня 1942; Вінницькі вісті. 7 січня 1943; Вінницькі вісті. 4 жовтня 1942; Вінницькі вісті. 25 квітня 1943; Вінницькі вісті. 10 жовтня, 1943.
6. Вінницькі вісті. – 5 квітня 1942.
7. Літературна газета. – Грудень 1943 р.
8. Літературна газета. – Грудень 1943 р.
9. Вінницькі вісті. – 12 березня 1942.
10. Вінницькі вісті. – 11 січня 1942.

УДК 94 (477) 192/193”

А. А. Устенко

«КОЛИШНІ ЛЮДИ» УСРР В УМОВАХ НЕПУ

Анотація: Проаналізовано окремі аспекти соціальної політики більшовицької влади УСРР щодо представників окремих дореволюційних верств суспільства в період нової економічної політики. Досліджено процес проведення масових чисток з метою виявлення «чужих елементів» із «неправильним соціальним походженням».